

РОЛЬ КООПЕРАТИВІВ У РОЗШИРЕННІ ЕКОНОМІЧНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ СІЛЬСЬКИХ ЖІНОК

Н. М. Куцмус, докторант

Житомирський національний агроєкологічний університет

Визначено, що сільськогосподарський кооператив забезпечує об'єднання групи осіб, кожна з яких має певний обмежений ресурс, з метою реалізації спільних завдань та формування організації, здатної конкурувати на ринку. Доведено, що участь у сільськогосподарській кооперації сприяє розширенню економічних можливостей сільських жінок, а також підвищенню продуктивності праці, доходів та якості життя. Виявлено головні відмінності причин участі сільських жінок у сільськогосподарських кооперативах – в країнах, що розвиваються,

кооперація є ключовим напрямом забезпечення необхідних засобів для існування, в розвинених країнах вона пояснюється прагненням сільських жінок до більш прогресивного розвитку, формуванням нових економічних можливостей, якісно відмінних від вже існуючих.

Постановка проблеми. Важливість ролі та переваги сільськогосподарської кооперації для забезпечення економічного зростання аграрного сектора економіки, підвищення добробуту сільського населення та забезпечення сталого сільського розвитку є загально визнаними, незалежно від рівня розвитку економіки країни, де відбувається впровадження кооперативної моделі взаємовідносин між учасниками аграрного виробництва. Правомірність такого сприйняття сучасної ролі сільськогосподарської кооперації пов'язується з множиною завдань, виконуваних кооперативами. Проте до їх числа нині відносять не лише формування конкурентних переваг сільськогосподарського виробництва за рахунок ефекту масштабу та застосування технологій аграрного маркетингу, створення можливостей для зайнятості та генерування доходів селян, збільшення доступності товарів та послуг, а й цілий ряд соціально значимих функцій, які доводять не лише економічну, а й соціальну місію кооперативів. Крім того, сільськогосподарські кооперативи традиційно притримуються таких цінностей як самодопомога, демократія, єдність, солідарність та рівність. Не заперечуючи інших аспектів діяльності, ці цінності є базисними по відношенню до розширення економічних можливостей сільських жінок за рахунок членства та управління діяльністю кооперативів на сільських територіях.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретико-методологічне та методичне обґрунтування кооперативних засад розвитку аграрного сектора сільської економіки знайшло своє відображення в численних дослідженнях зарубіжних (Дж. Бенкс, Ж. Бірчел, К. Грімс, М. Інгл, Т. Марсден, Б. Мілгрем, Х. Рентінг, М. Рогна, С. Чамбо, Р. Чандрашекар) та вітчизняних (В. Бондарчук, В. Зіновчук, В. Зуєв, С. Курдицький, Є. Луценко, В. Масін, М. Малік, Л. Молдаван, Г. Черевко) науковців. Висвітлені в наукових працях ідеї розвитку кооперативів мають переважно економічне спрямування, залишаючи тим самим недостатньо концептуалізованими теоретичні рамки вимірювання впливу кооперативів на соціальний розвиток сільських громад, зокрема, забезпечення суспільного добробуту та згуртування, розширення можливостей для інтеграції різних верств населення, утвердження демократичних норм та високих соціальних стандартів. Інакше кажучи, соціальна роль кооперативів часто береться до уваги, але дуже рідко досліджується на системній основі.

При цьому соціальний вплив сільськогосподарських кооперативів є не лише певною характеристикою таких підприємств, а й своєрідною «доданою вартістю», яка добровільно генерується та є невід'ємною частиною їх функціонування. Одним з виявів такого впливу кооперативів на сільський розвиток є сприяння гендерній рівності через розширення економічних можливостей сільських жінок та посилення завдяки цьому їх позицій у громаді. Зазначене визначає необхідність проведення подальших досліджень у започаткованому напрямі, зокрема, з **метою** виявлення методологічних особливостей впливу сільськогосподарської кооперації на розширення економічних можливостей сільських жінок та обґрунтування подальших напрямів розвитку кооперативів в контексті реалізації їх соціально-економічної місії.

Методика дослідження. Методологічну основу дослідження становить сукупність принципів і підходів до пізнання теоретико-методологічних засад та практичних передумов існування гендерних відмінностей в участі у кооперативних формуваннях на сільських територіях, а також такі методи, як порівняльний аналіз – при зіставленні показників залученості жінок до членства та управління діяльністю кооперативів; аналізу та синтезу – для ідентифікації сутності та розробки напрямів вирішення проблем участі сільського населення, зокрема, жіночої його частини, у сільськогосподарській кооперації; узагальнення – при встановленні чинників, що завдають стимулюючого та стримуючого впливу на розвиток жіночих кооперативів; статистичні методи – для економіко-математичної аргументації отриманих висновків; монографічний метод – для вивчення досвіду та практичних особливостей функціонування кооперативів на сільських територіях в різних країнах світу та ін.

Виклад основного матеріалу. У загальноприйнятому розумінні, кооператив – це автономне об'єднання осіб, пов'язаних між собою спільними економічними, соціальними та культурними потребами і очікуваннями завдяки демократичному контролю здійснюваної діяльності. У руральному контексті практика функціонування кооперативних формувань пов'язується, насамперед, з сільським господарством (зокрема, виробництвом, переробкою, зберіганням, маркетингом та збутом сільськогосподарської продукції), хоча допускає також і ведення діяльності за його межами, зокрема, у сфері фінансових послуг, інфраструктурного забезпечення, споживання товарів та послуг, сільського туризму тощо.

Висока ефективність сільськогосподарських кооперативів в економічній та соціальній площинах підтверджується цілим рядом

індикаторів. Зокрема, в країнах Європи частка сільськогосподарських кооперативів у виробництві та маркетингу сільськогосподарської продукції досягає 60%, у сфері постачання матеріалів – 50%; на ринку США ці показники становлять відповідно 28% та 26% [7, с. 9]. За даними Міжнародної організації праці, в країнах Африки від 40 до 60% кооперативних формувань були створені саме у сфері сільськогосподарського виробництва; в Ефіопії близько 900 тис. осіб, що проживають на сільських територіях, залучені до процесів генерування доходу через участь у сільськогосподарських кооперативах, а близько 67% сільських домогосподарств Індії реалізують свої потреби у споживанні продуктів харчування саме завдяки послугам кооперативів. Крім того, стрімко зростає чисельність агро-туристичних кооперативів (лідером за їх кількістю у світі виступає Італія), традиційно зберігають свої позиції кооперативи, що пов'язані з інфраструктурою та веденням господарств (в Аргентині 58% електроенергії на сільських територіях постачається виключно кооперативними формуваннями).

Множина існуючих напрямів діяльності сучасних кооперативів на сільських територіях забезпечує зростаючий інтерес до них як до альтернативної моделі організації локального бізнесу, яка не лише базується на потребах місцевої громади, а й стимулює економічний розвиток. Реалізація зазначеного впливу відбувається, з однієї сторони, завдяки здатності кооперативів виступати своєрідним інструментом об'єднання групи осіб, кожна з яких має певний обмежений ресурс, з метою формування організації, критична маса якої дає можливість конкурувати на ринку. З іншої сторони, використання в якості базисних таких принципів діяльності як добровільність та відкритість членства; демократичний контроль; економічна участь членів кооперативу; автономність та незалежність; співпраця між кооперативами; освіта, навчання та інформація; турбота про суспільство [8, с. 233], дозволяють кооперативам бути економічно життєздатними та, водночас, соціально справедливими. Як наслідок, сільськогосподарський кооператив є унікальним підприємством, що виконує не лише економічну, а й соціальну місію, що полягає у сприянні соціальному згуртуванню та демократичному розвитку сільської громади [3, с. 2176]. Реалізація цієї місії відбувається завдяки інтеграції спільних зусиль членів кооперативу та представників громади щодо розв'язання соціальних проблем локального розвитку; заохоченню молоді як носія інноваційних змін, до участі в сільському господарстві; створенню можливостей для зайнятості та подоланню бідності; забезпеченню гендерної рівності, розширенню уповноваженості окремих верств населення тощо.

Уповноваження або, інакше кажучи, розширення економічних можливостей завжди залишається фундаментальним для кооперативної ідеї об'єднання людей з метою спільного досягнення цілей, які не можуть бути реалізованими по-окремо. Розширення економічних можливостей жінок завдяки членству у сільськогосподарських кооперативах напряду залежить від двох чинників: по-перше, активності їх участі у формуваннях такого роду та, по-друге, представленості жінок-членів кооперативу в процесі прийняття управлінських рішень. Водночас, як справедливо відмічає у своїх виступах президент Міжнародного альянсу кооперативів Д.П. Грін, саме така форма економічної діяльності, як кооператив, максимально сприяє жінкам в активізації їх економічної діяльності, одночасно з якою настає суспільна повага, політичний вплив та влада на ринку.

Розуміння сутності сільськогосподарських кооперативів як носіїв соціально-орієнтованої моделі економічної діяльності [5, с. 49] з точки зору розширення економічних можливостей жінок має не лише теоретичне, а й практичне підтвердження, що виражається завдяки діяльності жіночих кооперативів або участі жінок у кооперативних формуваннях в багатьох країнах світу.

В країнах Африки жінки виробляють близько 80 % агропродовольчої продукції, при цьому вони використовують 7% необхідних послуг з агротехнічного обслуговування, менш ніж 10% кредитних ресурсів та володіють правом власності лише на 1% сільськогосподарських угідь. Зважаючи на це, жінки залучені переважно до натурального сільського господарства та виключені з більш прибуткових сільськогосподарських систем, виробництва товарної продукції. В результаті цього логічним є поступове зростання кількості жінок-членів сільськогосподарських кооперативів, інтеграція до яких забезпечує підвищення продуктивності праці, доходів та якості життя [4, с. 2]. Водночас на даному етапі в більшості країн Африки жінки є недостатньо представленими в кооперативних формуваннях: так, в Кенії серед членів кооперативів нараховується лише 26% жінок, в Ефіопії – менше 18%, тоді як серед управлінського персоналу їх чисельність не перевищує 9% [4, с. 7].

Очевидно, що поряд з усіма перевагами участі у сільськогосподарських кооперативах, особливо в умовах їх масового поширення, існуюча гендерна нерівність у їх функціонуванні, зокрема, асиметрична структура членів за ознакою статі, пояснюється не існуючими правовими рамками та принциповими засадами їх функціонування, а цілим рядом соціально-культурних та структурних

проблем, які обумовлюють параметри розвитку кооперативного сектора аграрної економіки в країнах Африки. Зокрема, мова йде про нерівність у доступі до ресурсів, освіти та навчання, поділі праці та використанні часу чоловіками і жінками, збереження стереотипних концепцій щодо поділу соціально-економічних ролей між представниками різних статей.

Розвиток кооперативного руху в країнах ЄС, зважаючи на свою масштабність (він включає в себе 38 тис. кооперативних формувань, що об'єднують близько 7 млн фермерів, 770 тис. працюючих та мають річний оборот у розмірі 360 млрд євро) визначається не лише як ключовий чинник у забезпеченні продовольчої безпеки Європи, а й інструмент розширення соціальних та економічних можливостей його учасників. З точки зору висвітлення особливостей участі жінок в ньому показовим є досвід кооперативів у Греції, де найбільш «фемінізованою» стала сфера функціонування туристичних кооперативів, яких наразі нараховується близько 140 [1, с. 1715]. Конкурентні переваги таких структур утворюються завдяки сприятливим природно-кліматичним умовам для туризму та ведення сільськогосподарського виробництва, а також досвіду жінок у сфері ведення домашнього господарства.

Діяльність «жіночих» кооперативів у ЄС забезпечується різновекторною підтримкою. Так, наприклад, на Кіпрі був створений банк підтримки жіночих кооперативів, який сприяв спрощенню доступу до фінансових ресурсів та забезпечував надання безкоштовних консультаційних послуг. Завдяки такій організації частка жінок-підприємців на Кіпрі зросла з 12% у 2001 р. до 28% у 2010 р. В цілому, як відзначають європейські дослідники [6, с. 19-20], жіночі кооперативи в країнах ЄС характеризуються значним потенціалом, з однієї сторони, та існуванням серйозних проблем, що не знайшли свого повного вирішення, з іншої. Зокрема, наголошується на тому, що для таких кооперативів властивими є недостатній рівень використання місцевих ресурсів та ноу-хау, міжособистісні непорозуміння, нездатність їх членів повною мірою усвідомити свою роль як підприємців.

В США, поряд з традиційними формами кооперації на сільських територіях, жінки почали створювати обслуговуючі кооперативи у сфері «домашньої праці» як засіб самоорганізації для забезпечення справедливої заробітної плати та скорочення експлуатації [2, с. 351-353].

Проведений аналіз особливостей участі жінок у сільськогосподарській кооперації в різних за рівнем соціально-

економічного розвитку країнах світу дозволяє зробити висновок про відмінності у причинах та наслідках цього явища. Так, для жінок у країнах, що розвиваються, залучення до функціонування кооперативів є свідченням їх спроможності до економічної діяльності, яка приносить дохід та сприяє отриманню засобів для існування. Інакше кажучи, мова йде про таку головну причину цього явища, як потреба у виживанні. В умовах високого рівня розвитку сільської економіки європейських та північноамериканських країн участь жінок у кооперативах пов'язується не стільки з економічною необхідністю, скільки з прагненням до більш прогресивного розвитку, формування нових економічних можливостей, якісно відмінних від вже існуючих.

Практика функціонування кооперативів на сільських територіях в Україні засвідчує використання гендерно нейтрального підходу в їх діяльності, який означає, що рівність можливостей чоловіків та жінок не заперечується, але й не зазнає необхідних дій для підтримки. Тому, незважаючи на 150-річну історію українського кооперативного руху на сільських територіях, приклади існування «жіночих» кооперативів є здебільшого поодинокими, а гендерна структура членів кооперативних формувань статистично не обліковується.

Водночас стимулювання процесу створення «жіночих» сільськогосподарських кооперативів, а також активізації участі жінок в таких господарських утвореннях протягом останніх років відбувалося в рамках міжнародних програм (програма SOCMED, що реалізується Міжнародною організацією «Зелений хрест» у сфері сільського господарства та сприяє розвитку кролівництва, бджільництва, виробництва органічного гумусу) і діяльності міжнародних організацій (канадська організація SOCODEVI підтримує жінок у розвитку молочного бізнесу і планує розвивати підприємницькі ініціативи побудови нових ферм, полегшення і механізацію ручної праці, участь жінок-членів у прийнятті рішень щодо управління сільськогосподарськими кооперативами).

Висновки. Підсумовуючи зазначене щодо ролі сільськогосподарських кооперативів в розширенні економічних можливостей сільських жінок, необхідно наголосити на тому, що концептуальні засади їх діяльності та розвитку, викладені в документах Міжнародного альянсу кооперативів, зокрема, у резолюції про «Гендерну рівність у кооперативах» (1995 р.), мають чітку орієнтацію на дотримання політики рівних можливостей представників чоловічої та жіночої статі. Проте, з практичної точки зору, очевидно, що лише невелика кількість сільськогосподарських кооперативів притримуються принципів гендерної рівності. Ключовим

свідченням цього є недостатнє представництво жінок в органах управління кооперативами, що не кореспондується з їх часткою серед наявних членів. Подолання цієї проблеми лежить у площині мейнстрімінгу гендерної рівності у місії, цілях, політиці, стратегіях, планах та програмах діяльності кооперативів, а також потребує їх систематичного гендерного аналізу, що дозволяє виявляти рамки необхідних та очікуваних змін.

Ефективність подальшого розвитку сільськогосподарської кооперації, окрім орієнтації на забезпечення поставленої соціально-економічної місії для сільського розвитку, зменшення бідності серед сільського населення, розширення можливостей для зайнятості, соціальної інтеграції та збереження продовольчої безпеки у кількісному та якісному розумінні, повинна спрямовуватися на пошук нових стратегічних перспектив. До їх числа необхідно віднести: по-перше, маркетинг агропродовольчої продукції з високою доданою вартістю; по-друге, розвиток відновлювальних джерел енергії, потреге, інформаційно-консультаційний супровід та технічне сприяння розвитку бізнес-проектів, розрахованих на реалізацію специфічних потреб конкретної сільської території; по-четверте, формування центрів співпраці кооперативів, діяльність яких спрямовуватиметься на координацію взаємодії існуючих та заснування нових сільськогосподарських кооперативів, поширення наукових досягнень в практику сільськогосподарського виробництва тощо.

Список використаних джерел

1. Anthopoulou T. Local agri-food products of women's cooperatives. The 'feminine side' of quality / T. Anthopoulou, S. Koutsou // *Localised sustainable agri-food systems in times of rural changes (9th European IFSA Symposium, 4-7 July 2010, Vienna (Austria))* – P. 1712–1720.
2. Estey K. Domestic Workers and Cooperatives: BeyondCare goes beyond capitalism, A case study // *New York, WorkingUSA*, 2011, – P. 347–365.
3. Levi Y. Cooperatives as the «enfants terribles» of economics: some implications for the social economy / Y. Levi, P. Davis // *Journal of Socio-Economics*. – № 37(6). – 2008. – P. 2178–2188.
4. Majurin E. How cooperatives work for working women in Africa: Promising Practices / ILO, 2010. – 10 p.
5. Rogna M. Agricultural cooperatives and rural development: case study / M. Rogna // *Lambert Academic Publishing*, 2013. – 192 p.
6. Vakoufaris H. Women's Cooperatives and their Contribution to the Local Development of the North Aegean Region, Greece / Vakoufaris H., Kizos T., Spilanis I., Koulouri M., Zacharaki A. // *Journal of Rural Cooperation*. №35(1). – 2007. – P. 19–41.

7. Отчет по конференции «Развитие кооперативов для обеспечения благосостояния всего мира» (Венеция, 15-16 марта 2012 г.) / Под ред. Борзага К., Гейлера Дж. – Венеция, 2012. – 28 с.
8. Про кооперацію: Закон України від 29.08.2003 р. № 1087-IV / Офіційний вісник України. – № 33. – 2003. – С. 233.